

HARGITA PÉTER ÁRPÁD
ÁDÁM JENŐ ÖNVALLOMÁSA II.
AZ ÉLET DELÉN¹
1925 –1945

A zenetanítás elemi szinttől a legmagasabb fokig: nevelés! Ez a szellem sohasem húzódnak a „módszeres simli” merev rácsai mögé. Mert bár lapról olvasni hasznos dolog, ám a hangok között lélekre lelni az, ami érdemes. A módszer merev öncélúságának elrettentő példáit láttam itthon is, idegenben is, hogy tandallá lett a népdal. Ám, hogy lelje benne örömét a tanítvány, ha netán a tanítót is csupán tantervi szabvány szorítja rá.²

Ádám Jenő

Bevezetés

Ádám Jenő 130 éve született. E mostani cikk a második darabja annak a sorozatnak³, ami az ő életútját hivatott bemutatni. A piktogramnál a link segítségével a saját hangján hallhatunk részleteket abból, amit 1979-ben mondott kazettára. Ezek a szakaszok behúzott dőlt betűs stílussal vannak kiemelve.

Időrendileg Kodály Zoltán első végzett osztályának a 1925-ben lezajlott „hírhedté” vált diplomakonzertje után vagyunk. Ádám sokoldalúságából adódó szerteágazó tevékenységeit rettentő nehéz pontosan elhelyezni az idősíkon. Arra törekedtem, hogy a hanganyagban szereplő minden adatot ellenőrizzek, de ennek ellenére könnyen lehet, hogy a későbbi kutatások pontatlanságokat fognak feltárni ebben az írásban. Mivel a célom a visszaemlékezéseket tartalmazó önéletrajzi kazetták feldolgozása és közreadása, bízom abban, hogy e munka a jelenlegi szakaszában is nagymértékben segít Ádám Jenő életműve összefüggéseinek megértésében.

Fontos tudatosítani, hogy minden most felsorakoztatott tevékenységét az iskolai tanítás mellett végezte. A kazettákon – bár a teljesség igénye nélkül – nemcsak bőséges adattal szolgál minden tevékenységével kapcsolatban, hanem megosztja motivációit, gondolatait, dilemmáit is, amiket csak történelmi összefüggésekben érthetünk meg igazán.

Munkám talán legnehezebb része a felvételeken hallható adatok más forrásból történő ellenőrzése. Ritka az az 50 év távlatából visszaemlékező, aki nem téveszt, jelen esetben szükséges kihangsúlyozni, hogy Ádám visszaemlékezésében az adatok többsége pontos, de nem hibátlan. Azt is tudni kell, hogy hallgatva az „élete meséjét”, az ő célja nem csupán az adatok közlése, hanem személyes érzelmei, küzdelmei, az igencsak rögzös életútja bemutatása. A zenei életben betöltött szerepének önértékelése szükségszerűen szubjektív, de mivel ezzel

¹ Első közlésben megjelent: Hargita Péter: Az élet delén — Ádám Jenő önvallomása, in.: Egyházművészet és zenepedagógia II. szerk. Galambos Ádám Balázs Károli Gáspár Református Egyetem Pedagógiai Kar, Nagykőrös, 2024. [Link](#)

² Schelken Pálma: Beszélgetés Ádám Jenővel 75. születésnapján, in *Parlando* 1972 jan., 29.o.

³ lásd: https://www.parlando.hu/2026/2026-2/Hargita_Peter-Adam_Jeno.pdf

kapcsolatban tudatos elhallgattatás történt – ami ma már világosan látszik –, önéletrajzi vallomásai fontos támpontokat adnak a még előttünk álló objektív értékeléshez.

Miután 1925-ben végzett a zeneszerzés szakon, egzisztenciális okok miatt folytatnia kellett a közoktatási tevékenységét. Polgáriban mint magyar–történelem–földrajztanár oktat, majd később, elvégezve az énektanár szakot, elemiben tanít éneket, olykor három különböző helyen is. Egyik kolléganőjét, Röhmer Olgát, 1929-ben⁴ veszi feleségül. 1930-tól hívták meg a Zeneakadémiára óradíjasként tanítani, de kinevezés híján még jó másfél évtizedig fő megélhetési forrása az általános iskolai tanítás maradt. Így állott elő az a példátlan helyzet, hogy évekig volt egyidőben elemi iskolai tanító és ugyanakkor főiskolai tanár, ami mellett még zenét is szerzett.⁵

Népdalgyűjtés

„A mézeshetek nyarán megjártam Somogyot, Zalát, a következő nyáron meg Nógrádot és Hevest” – mondja Ádám⁶. A ZTI adatbázisában azonban korábbi évszámok szerepelnek. 1927-ben többnyire Somogy és Zala megyében, 1928-ban pedig Nógrádban gyűjt közel száz dalt (Hevesről viszont nincsen adat)⁷. Ezt a dátumot erősíti meg „A ZENE” c. folyóiratban 1928-ból származó cikk⁸ is (amelyben azonban Kodálnál történő végzés 1926-os dátuma téves, helyesen 1925).

Ma 31 éves, középiskolai tanár. Zeneszerzői tanulmányait Kodálnál, a kitűnő folkloristánál és zeneszerzőnél végezte 1926-ban. A mult év nyarán népdalgyűjtéssel is foglalkozott Zala- és Somogy vármegyékben.

1. ábra
A Zene 1928 március 1. szám

Mivel Ádám pedagógiájában általában az élményszerűség a fontos, álljon itt gyűjtése egyik legszebb pillanatáról szóló szépirodalmi szintű elbeszélése.

🔊 1. idézet: *Egy igen meleg nap* [Link](#)

Egy igen meleg nap hűvösödő estjében a tornácon ülve tétlenkedtem. A jószág javában élvezte, harsogva ette, amit eléje raktak. Tele szájjal kémleltek az ajtó felé. Jön-e még? Suhog, zizeg a széna, kint kút csikorog, vödör csörren. Olyan szabályos volt minden, hogy könnyvesen leírni se lehetne szebben. Bent, a konyha melletti kis szobából csendes, halk nóta szól, amúgy öregesen. Ma is hallom: Én ültettem a cédrusfát...

Benézek: az öreg szüle az ágya szélén ül, munkában törődött, vékonyka teste alig nagyobb a kisgyerekénél. Nyakán a fejkendő megoldotta, gyérülő ősz haja két fűrtben verődött arcába. Úgy énekel. Nem kérte rá senki. Nem is tudta, hogy én afféle

⁴ Házasságkötésük pontos dátuma: 1929.07.27. Az anyakönyvi kivonaton a Römer név „h” nélkül és rövid „ö”-vel szerepel. Ez azonban nem következetes, mert más okiratban „h”-val van írva.

⁵ Ádám Jenő: *Életrajzi kazetták*, Budapest, 1979. (Fellelhető: Szigetszentmiklós, Városi Helytörténeti Gyűjtemény.) Kazetta 5.: 48’42” – 49’08” alapján

⁶ Kazetta 5.: 50’50” – 50’57” alapján

⁷ Népzenei Gyűjtemény MTA–BTK Zenetudományi Intézet [Link](#) (letöltve: 2024.07.01.)

⁸ S-oly: Új fiatal zeneszerző (Ádám Jenő), *A Zene*, IX. évfolyam 10. szám, 1928.03.01, 200.

szándékkal járok itt. Moccanni sem mertem. A szürkülő estében úgy hatott a dal, mint réges-régi magyar múlt, elszállott lelkének hazatévedő szellemjárása.

Én ültetem a cédrusfát.
Más köti hozzá a lovát⁹

2. ábra
Ádám kézírásával az *Én ültetem a cédrusfát* az MTA-BTK Zenetudományi Intézet népzenei gyűjteményéből

Lelkileg is zsongító merengésében úgy került elő, mint régi emlékként kendőbe kötve őrzött gyöngyös ékesség. Hány ajak dúdolhatta ilyen formásra? Hány rég elporladt szíven futott át dallamának szelíd áramlása?

Századokon át titkos utakat járó ér, ami ott, akkor az estében előbuggyant: időtlen magyar szellemiség. De mindettől eltekintve – ugyan, hát lehet ettől eltekinteni? – művészi, költői becsét tekintve is mennyire érdemes.

⁹ Népzenei Gyűjtemény MTA-BTK Zenetudományi Intézet, Kodály-rend, 87. dosszié (9615-9724) KR_09690 [Link](#) (letöltve: 2024.07.01.)

*Én ültettem a cédrusfát,
Más köti hozzá a lovát.
Ne kösd hozzá a lovadat,
Elveszem kantárszijadat!*

Porban talált kavics, az egykori földes utakon több volt belőle. Ez lám, ott maradt az aszfaltos műút szélén. Vegyük fel! Csupa költői beszéd, szemérmes, rejtett érzélem. Én ültettem a cédrusfát. Ilyet ugyan ki ültet? Cédrusfa, ciprusfa, citrusfa, citromfa, nemes fa, ótestamentum fája, szerelem jelképe. Én ültettem, szépet, nemest műveltem, szerelem – mit szívbe plántáltam –, de lám, más köti hozzá a lovát. Csalódás. Nehezen várt, sok aggodással érlelt gyümölcsére más áhítozik, azt szakítsa le? A kárvallott lélekben meggyülemlik az ellenvetés: Ne kösd hozzá a lovadat, elveszem kantárszijadat, azaz győztesen vágató szerencsédet megzabolázom. Jelképes szavak elmés játéka. Ugyan mit oroztak el attól, aki cédrusfát ültetett? Megfelel rá a második verse.

*Mindenkinek azt ajánlom,
Szerlemnél jobb az álom,
Mert az álom nyugalom,
A szerelem szívfájdalom.*

Bizony a költészet remeke, szavakba öntött szívverések. Költészet. A szerző: ismeretlen. A dallama: veszendő, nagyon keleti, nagyon régi és nagyon népi. Félreértés ne essék, nem kívánjuk odatenni a skarlátvörös szerelemsebeket fitogtató érzelmes táncdalok mellé, velük össze sem hasonlítjuk. Csak eszünkbe jutott, hogy szép ez is, és mennyire magyar. Drága Szili néni, köszönjük a dalt! Élmény volt.¹⁰

Ebben a stílusban, a szöveg, a lelkület, a szimbolika érzelmeket is megmozgató bemutatásával készítette Ádám a műsorait a MR-ban 1942–44 között, Magyar ének – magyar lélek címmel.

A zeneszerző

Önéletrajzi kazettáin Ádám Jenő nem említi meg ebből az időből származó összes szerzeményét, csak úgymond a „jelentősebbeket”.

Dominica szvit – Vasárnap 1925

 2. idézet: Az első zenekari művemben [Link](#)

Az első zenekari művemben, melynek Dominika volt a címe, s benne az én szülőfalum egy vasárnapját rajzoltam meg zenével, ezért adtam a nevét, hogy Dominika. Az első tétel címe az volt, hogy „Ünnep reggelén”, melyet a 90. zsoltár harsonázó dallamával zártam. „Tebenned bízunk eleitől fogva”, egyenletesen nyújtott, felségesen zengő dallamhangokkal, ahogy azt, mint a legkálvinistább himnusz, én is megtanultam és tudtam és mindig hallottam. Mikor Kodály előtt bemutatóra eljátszottam a művet, csak annyit mondott, hogy van ám ennek ritmusa is. Hogyha van, felkutattam. Többé nem is hagyott nyugtot, meg kellett ismernem mind a 150 zsoltár dallamának ritmusát.¹¹

¹⁰ Kazetta 5.: 0:54'57" – 1:01'02"

¹¹ Kazetta 9.: 24'20" – 25'22"

Szigetszentmiklósi élményeimet öntöttem zenébe. Szerettem és tudtam hangszerelni. Ez a mű előadásra került a Filharmóniai Társaságban, két egymást követő szezonban Dohnányi vezényletével. Előadták Koppenhágában, Bécsben és Stockholmban is. Újabbán a MÁV Szimfonikusok adták elő. Ekkorra már új címet adtam neki, azt, amit eredetileg is képzeltem, egy vasárnapját az én falumnak. Így lett most a címe újabbán Az én falum¹². Az Universal bécsi kiadó vállalta a terjesztését. Tettem lépéseket arra is, hogy műveim ott kerüljenek kiadásra, ám ebbe már alaposan beleszólt a II. világháború egyre jobban felhíguló zavaros gazdasági élete.¹³

A Zene – tudományos és művészeti folyóirat – részletesen írt a Dominika-ról:¹⁴

Kompozíciója magán viseli a Kodály-iskola minden erényét. Tömör dolgozási mód a klasszikus formálás javára, nem túltömött zenekari írásmód, a szölisztikus hajlam a fuvóhangszerek szerepeltetésében. Négytétéles suitejében találunk részleteket, amelyek csupán egy-egy fordulatos zenekari hatás kedvéért íródtak, de egészében véve szilárdan megformált, anyagában tartalmas, figyelemreméltó munka, amely: Suite Dominica címet viseli. Vasárnapi hangulatot jelez, népies frissességgel átítatva. Első tétéle tremolókkal indul, rövidke témából szálalodik ki. A falu ébredése tükröződik vissza benne. Állandó fokozás a dinamikában, tetőfokán a 90. zoltár dallama hangzik föl a rézfuvókon: »Te benned biztunk.« Ezalatt a vonósok az első témát szólaltatják meg. A 2. tételben gyermekdal témákat hallunk érdekes burleszkszerű hangszerelési effektusokkal földolgozva. A 3. tétel elején a gordonkán felhangzó dur hangnemű dallamot érdekes melizmák díszítik. A dallam a szerző népdalgyűjtésének eredménye. Később az első tételből is kapunk reminiscenciákat. A 4. tétel: rohanás, tombolás, széles jókedv elomlása az élet pázsitján. Konstruktív formálás jellemzi ezt is. Szerző szokatlanul nagy zenekart ír elő, amelyben az ütőhangszerek is szép számmal vannak képviselve.

3. ábra

A Zene 1928 március 1-i száma a Dominikáról

Petőfi, Falu végén kurta kocsmá – 1928

Öt szólamú férfikari mű Petőfi versére. A Budai Dalárda mutatta be Szeghő Sándor vezetésével. (Később Ádám átvette ezt a kórust.) Az EMB 1972-ben Petőfi Kórusok II. címen adta ki.

Magyar karácsony – 1929

Az Operaházból Tüdös Klára asszony az akkori igazgató, Radnai Miklós üzenetével, mely szerint szeretné, ha a karácsony ünnepére színpadra kerülne egy olyan mű, amely a magyar karácsonyi népszokásokat jeleníti meg. (A Magyar karácsony történetével foglalkozunk még a következő cikkben: Operaházi felkérések – Ádám Jenő önvallomása III. 1925–45.)

II. vonósnégyes – 1931

Bartók hegedűduóival egy estén került bemutatásra 1931-ben.¹⁵

¹² A Nemzeti Filharmónikusok kottatárában megtalálható Az én falum írott zenekari anyaga. [Link](#) (letöltve: 2024.07.01.)

¹³ Kazetta 6.: 46'26" – 47'30"

¹⁴ S-oly: *Új fiatal zeneszerző*, A Zene 1928 Budapest, 200-201.

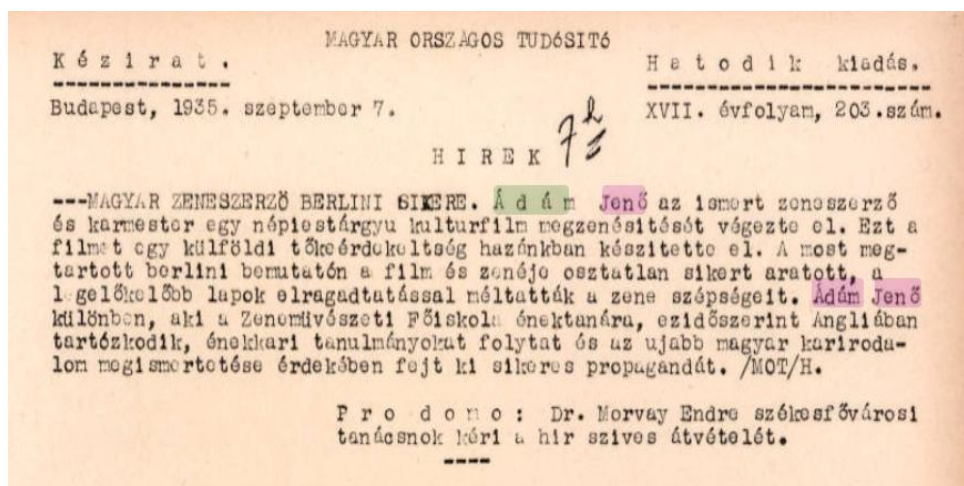
¹⁵ Kazetta 6.: 47'30" – 49'05" alapján

Német gyártású, magyar népi kultúráról szóló film zenéje – 1935

Megbízta Ádámot a kísérőzene megírásával. A felvételekre azonban ki kellett utaznia Berlinbe.

3. idézet: Az akkori [Link](#)

Az akkori híres UFA filmgyárban béreltek termet 12 órás felvételre. Reggel 7-kor kezdtük, simán le is ment az első két film, hanem a harmadik egy csupa magyar táncból összeállított film volt. És itt az volt a bökkenő, hogy a felvevőgépet kézzel forgatták. Egy-egy csoport táncrészletes fordulatait meg figuráit külön részletekben vették fel, és különböző sebességgel forgatták. Így egyazon dallamon belül szinte ütemenként változott a tempó. Rettenetes, helyesebben egyszerűen lehetetlen volt a zenét a tánchoz alkalmazni. De én csak erőltettem a dolgot. Én dirigáltam, szörnyű munka volt, idegesítő a végtelenségig. Az idő is telt, nem pihentem, s már közeledett az esti túlórák plusz terembér réme. Nem ettem, nem ittam, kimerültem úgy, hogy életemben először éreztem, mennyire kifárasztottam a szívemet. Az orvos három napig teljes pihenést rendelt, de én abból csak egyet töltöttem ágyban. Igyekeztem haza.

1. ábra
Rövid hír a filmhez írt zenéről

Az út, Berlin–Prága–Budapest, pontosan 24 óra volt. A járandóságom szép kis összeg lett, amelyet hazai bankba kellett volna átutalni. Ehelyett azonban felhívást kaptam, hogy az összeget csak úgy küldhetik meg, ha hivatalosan, hivatalos papírokkal igazolom mind a magam, mind a feleségem származását illetően, hogy nagyszülőikig bezárólag a családban zsidó nincsen és nem is volt. A hitleri örület egyre vadabban tombolt. Mit volt mit tennem, hozzáláttam a családi iratok beszerzéséhez. Többnyire eredetiben meg is volt minden, csak éppen édesanyám apjáról, arról az egykori szentmiklósi segédtanítóról a nevének kívül nem volt semmi adatom. Azt se tudtam, él-e még. Bonyolult história, míg a kultuszminisztérium nyugdíjasok rovatában rátaláltam, hogy egy kis somogyi faluban éldegél nyugdíjasan. Elgondolható, mekkora meglepetést jelentett számára, mikor jelentkeztem. Így tudtam meg, hogy fia, ifjú Arany Bálint, a Svéd Golyóscsapágó Művek vezető főmérnöke. Őt kértem magamhoz a Zeneakadémiára. Az élet különös fordulata. Anyám tehát az ő féltestvére, egyúttal nálam jóval fiatalabb nagybátyám. Feljött hát idős Arany Bálint Pestre. A nyolcvan éven is túljutott már, közjegyző előtt törvényesítette édesanyámat, akit Monoron meg is

látogatott. Boldog békességgel, megnyugodott lélekkel ment vissza Somogyba. A családfára az ő neve is felkerülhetett, és Hitler Adolf „hősi árja” hozzájárult, hogy az én szép kis honoráriumomat márkában kiutalják.¹⁶

Ádám visszaemlékezésében 1940-re teszi ezt az eseményt, de a Magyar Országos Tudósító (a Magyar Távirati Iroda kiadványa) „Magyar zeneszerző berlini sikere”¹⁷ címmel, 1935-ös dátummal ír róla:

Mária Veronika¹⁸

'36-ban az Operaház főrendezője, Rékai András¹⁹ egy szöveggönyv vázlatával kereste meg. A szöveget, a vázlatot egy Bethlen Margit által írt novella alapján állította össze. (Nem sikerült kideríteni, hogy melyik alapján.) Vérbeli színpadi rendező elképzelései vezették. Hatásaiban sok tekintetben a filmre emlékeztetett – mondta Ádám.²⁰

Később az opera egy-egy részlete önállóan is műsorra került: *Sirató és örvendező ének* – szvit címen a Székesfővárosi Énekkar szólaltatta meg. A mű egy részét, a siratóéneket a *requiem* latin szövegére is átdolgozta, a második világháborúban elpusztult áldozatok emlékére gondolva; *Ábel siratása – szimfonikus freskó* címet adta neki. A városzéli autós jelenet dala *Nocturno* címen rögzítve van a rádióban. *Ember az úton* – 3 szimfonikus freskó (Mária Veronika átdolgozása 1945).²¹ A Mária Veronika történetével foglalkozunk még a következő cikkben: Operaházi felkérések – Ádám Jenő önvallomása III. 1925–45.)

A teljesebb kép érdekében álljon itt Ádám saját maga által összeállított műjegyzékéből²² erre az időszakra (1923–45) vonatkozó művek listája.

Ez a mi földünk (daljáték, 1923); I. vonósnyegyes (1923); 35 magyar katonadal (ének, zongora, 1924); Dominika (szvit nagyzenekarra, 1925); Cselló-zongora szonáta (Bp., 1926); Lacryma Sonata (3 zenekari dal, 1927²³, ue. zongorakísérettel); 12 orosz népdal (ének-zongora, 1927, kézirat); „Falú végén kurta kocsmá” (ötszólamú férfikar, 1928); Magyar Karácsony (1929); II. vonósnyegyes (1930); Két vegyeskar: Isten áldjon tünde játék, Dicsőség legyen (1930?); Hej, rózsá, rózsá; Cinegemadár (négyzólamú férfikar, ?); Szegény juhász nótái (vegyeskar, 1934); Három népdal (vegyeskar, 1934?); Somogy-balatoni nóták (vegyeskar, férfikar, 1934 előtt); Három kánon (?); Mária Veronika misztériumjáték (2 részben, 12 képben, 1937); „Mostan kinyílt” (kórus orgonakísérettel a Magyar Karácsonyból, 1939); Európa (zenekari mű, 1939); Sirató és örvendező ének (szvit a Mária Veronikából, 1941); „Kántáló” (kórusmű, 1934 előtt) Három orosz népdal (szólóének, kamarazenekar, 1945); Ember az úton (3 freskó, a Mária Veronika átdolgozása, 1945); 35 magyar népdal

¹⁶ Kazetta 8.: 19'47" – 23'29"

¹⁷ Dr. Morvay Endre: Magyar zeneszerző berlini sikere, *Magyar Országos Tudósító*, Budapest 1935.09.07. XVII. évf. 203. szám kézirat [Link](#) (letöltve: 2024.07.01.)

¹⁸ Ösbemutató: 1938.10.27.

¹⁹ Rékai András (eredeti neve: Riedl András 1907-ig) Budapest (1901–1968), magyar operarendező. [Link](#) (letöltve: 2024.07.01.)

²⁰ Kazetta 6.: 59'26" – 59'52" alapján

²¹ Kazetta 7.: 05'20" – 06'50" alapján

²² Szigetszentmiklós Helytörténeti Múzeum [Link](#) (letöltve: 2024.07.01.)

²³ Raics István: Magyar zeneművek jegyzéke: 1920–1941: (második közlemény) in *Magyar Zenei Almanach* (Bp., 1944) szerint a mű ösbemutatója 1943.05.24-én volt. *A Magyar Zene*, 1994 (35. évfolyam) 1. szám: Ádám Jenő. „Lacrima szonáta”. 3 dal bariton, ill. mezzoszoprán hangra. 1929. Kézirat: szerzőnél szerepel. A keletkezés és a bemutatás között igen nagy időintervallum van, ez vagy adathiba, vagy pedig sokáig lappangott a mű.

(szóló, kórus, kamarazenekar, 1941–46, a rádiós előadásokhoz készültek); 3 orosz népdal (ének és kamarazenekar, 1945). A következő mű nem szerepel Ádám listáján, de a Magyar Életrajzi Lexikon felsorolásában igen: *Panasz és ünnepség* (1941).

A zeneművek hiánytalan felkutatása – keletkezésük időpontja, kiadjuk, bemutatójuk, fellelhetőségük, digitalizálásuk – elindult, de még korántsem teljes.²⁴

Meg nem valósult tervek

Ádám visszaemlékezését végigkíséri az a gyötrődés, amit megélt, tudniillik, hogy az oktatás mellett nem tudott elég időt fordítani a művészetre, a vezénylésre és a zeneszerzésre. Így érthetjük meg, hogy miért számol be a meg nem valósult terveiről.

1. A Bibliában szereplő Jób könyve nagyon foglalkoztatta. Vázlatokat is készített. Nagyzenekarra, kórusra, szólókra készülő nagy szimfonikus művet tervezett.

2. Tömörkény István *Barlanglakók* című egyfelvonásosa is foglalkoztatta. Ezt úgy tervezte, hogy a színművet szó szerint teljes egészében megkomponálja. „A földhözragadt, vagy inkább az immár föld alá került magyar népi sors nagy nyomorúságának tragédiáját, drámáját szerettem volna benne feltárni” – mondta Ádám.²⁵

3. Ludas Matyi. 1934-ben valahonnan meghallotta Ádám, hogy Móricz Zsigmond szövegkönyvet készít hozzá, és azt is, hogy állítólag Kodály foglalkoznék a zenébe öntésével. Erről még 1929-ben egy újságcikk is készült, de a terv kimenetele homályba vész. Ádám felkereste Móriczot, aztán Kodályt is, egyikük sem említette, hogy közös tervük lenne. Végül elmondta Móriczknak, hogy szeretné A Ludas Matyit az Operaház színpadára vinni. El is

Sok érdekes színpadi munkáról ir-
tunk már ebben a szezonban, ezek
közül is kimagaslóan előreláthatóan
Móricz Zsigmond új darabja, a *Lud-
das Matyi*, amely azért is nevezetes,
mert Kodály Zoltán, a »Háry János«
szerzője zenésíti meg. A *Ludas Matyi*
lesz Kodály második darabja és így
különös figyelem illeti meg a mű
sorsát, kialakulását.
Beszélgettünk Móricz Zsigmonddal,
aki elmondotta az új librettó törté-
netét:

2. ábra

Az Est napilap 1929. június 16.

kezdtek dolgozni rajta, de más volt a koncepciójuk. Móricz afféle megzenésítésre gondolt, mint a Háry János, amelyben a színpadi művet zeneszámok, dalbetétek tarkították, Ádám pedig kimondottan operai formára. Így beszél a Matyi kimeneteléről:

4. idézet: *Felkerestem hát* [Link](#)

Felkerestem hát Móricz Zsigmondot, pesti, – ha jól emlékszem – Ferenc körüti lakásán, és egy kései ebéd befejezése után érdeklődtem nála, mi volna a terve ezzel a színdarabbal? Említette, hogy foglalkozik a színpadra vitelével, de hogy Kodály írná a zenét, említés nélkül hagyta. Elmentem hát Kodályhoz is, és megkérdeztem, vajon

²⁴ Szigetszentmiklós Helytörténeti Múzeum [Link](#) (letöltve: 2024.07.01.)

²⁵ Kazetta 6.: 49'05" – 51'50"

szándékában áll-e a mű megzenésítése, mert én komolyan foglalkozom a gondolattal. Kodály a szokásos hosszú pauza után nem mondott se igent, se nemet. És amit most mondok, azt valóban nyomatékosan kívánom megjegyezni. Kodály az érvényesülését a maga taktikájával és saját műveivel akarta kivívni. Semmiképpen sem szorult rá, hogy követői, pláne utánczóiban ügynevezett segítségére legyenek. Távol állott tőle a féltékenység. Inkább az ő amúgy is nehezen megharcolt célkitűzéseit és eredményeit féltette a lejáratástól. Az őt utánczó féltékenységek nehezítették volna előrejutását. Így hát miután ő se igent, se nemet nem mondott, elmentem Móricz Zsigmondhoz. Gondoltam, szabad a gazda. Most már leányfalusi otthonában kerestem föl, ahol egy nyári estefelé hangulatában vidáman fogadott, és bemutatott az amolyan 6-7 évesnek látszó leánykájának, Móricz Virágnak. A kert dolgozójáról beszélgettünk. Tudtam én jól, hogy ez a két nagy magyar, Kodály és Móricz sohasem hoznak össze egy operát, még ha Ludas Matyi lenne is a főhőse. Előhozakodtam hát a gondolatommal, most már meg is kérdeztem, vajon Kodállal egyetértett-e a Ludas Matyi dolgában. Miután ő határozottan kijelentette, hogy erről nem esett szó közöttük, nyugodtan mondhattam, hogy nem kevesebbet forgatok a fejemben, mint a Matyit az Operaház színpadján szerepeltetni. Ennek ő nagyon örült, és kérésre megígérte, hogy rövidesen küld egy vázlatot az első felvonásról. Előbb még egy megbeszélésre is invitált egy lapon Ady Endre legsikerültebb fényképével, '934. július 29-i dátummal. Újra ellátogattam hozzá. Jóízűen elbeszélgettünk, meghánytuk, vetettük a többi szereplő és Matyi dolgát. Jelezte, hogy hamarosan küld egy teljes vázlatot. Ígérte, meg is tette. Próbálgattam a már korábban elkészített vásári jelenetet folytatni, de a vázlat sehol sem tudott magával ragadni. Kétségeim támadtak, hogy a dolog hogy és miként bonyolódjék. Nem ismertem ki magamat. Újabb beszélgetéseink után kiderült, hogy ő afféle megzenésítéssel számol, mint a Hány János, amelyben a színpadi művet zeneszámok, dalbetétek tarkították. Jómagam a kimondottan operai formára gondoltam, az mocorgott bennem. Aztán meg nagyon kicsi embernek éreztem én magam, hogy egy ilyen nagy író a magam kínos kis kíváncsiságával, körülményeimmel körülugráljam, netán bosszantsam. Ő pedig se nem gyűjtött, se nem hajtott. A nyarat ismét elvitték az Alpok. Az ősz meg belerántott az egyik legelfoglaltabb, legjobban igénybe vevő szezonba. Elmaradtunk egymástól, a mű meg tőlünk.²⁶

A karmester

Még akadémista korában Bach h-moll miséjének nagytermi előadása – amit a Budapesti Ének- és Zenekar Egyesület Lichtenberg Emil²⁷ vezényletével adott elő – olyan katartikus hatást gyakorolt rá, hogy attól kezdve, ha tehetett, bejárta Lichtenberg oratórium-próbáira. Lichtenberg előadásaival nagy érdemeket szerzett az oratóriumok megismertetése és elterjesztése, Bach és Händel népszerűsítése terén. A Händel-oratóriumok nagy részét ő mutatta be Budapesten. Ebbe csöppent bele a zeneszerzési tanulmányai végéhez közeledő Ádám Jenő, és ha csak tehetett, eljárta a próbákra tanulni.²⁸

²⁶ Kazetta 6.: 52'50" – 57'53"

²⁷ (1874–1944) karmester, zeneszerző. 1919-ben ő alapította meg a Budapesti Ének- és Zenekar Egyesületet. Magyar életrajzi lexikon, 1000 – 1990, Budapest, 1994

²⁸ Kazetta 5.: 40'52" – 41'49" alapján

 5. idézet: Egy alkalommal [Link](#)

Egy alkalommal, talán '27-ben, Lichtenberg zongorához ültetett, aztán el se engedett többé, kísérője lettem. Történt, hogy 1929 karácsonyára Haydn Évszakok című oratóriumát tűzték műsorra. Igen ám, de Lichtenberg beteg lett. Aztán hónapokig kezelték Bécsben. Haza se jött. A kórus vezetősége engem bízott meg a mű betanításával. Nem kis dolog, de vállaltam. Telt-múlt az idő, elérkezett a hirdetés, újság, plakátok, satöbbi ideje. De ki fogja vezényelni? Ferencsik János éppen akkor, ugyanabban az évben kezdett dirigálni. Nem vállalkozott rá. Döntenem kellett. Nem kis felelősség. A kórus titkára, László Zsigmond azonban biztatott, nyugodtan vállaljam, menni fog, sikerem lesz. Egyszerre egy ilyen egész estét betöltő hatalmas mű vezénylésébe csak úgy fejest ugrani, nem éppen kis dolog, de végül is vállaltam. Nem bántam meg sem én, sem más. Nagy siker volt. A sajtó és a kritika lelkesedett, írván: „új csillag tűnt fel a magyar zene egén”. A művet aztán 25 éven át több ízben mindig én vezényeltem. Tavaszra bemutatót terveztek. Händel Saul című bibliai tárgyú oratóriumot még Lichtenberg tűzte műsorra. Távollétében engem bíztak meg a betanítással. A csodálatos ótestamentumi felséges dráma mindenkit magával ragadott. Hihetetlen lelkiismeretességgel, lelkesedéssel készültünk. Ám Lichtenberg még továbbra is Bécsben várta a gyógyulást. Most már nem haboztam, teljes önbizalommal vállaltam a nagyszabású mű vezénylését. Életem első igazi nagy sikere volt. A legemlékezetesebb, s talán a legkiemelkedőbb munkám volt. A roskadásig telt nézőtér tombolt, és ott tapsolt közöttük Dohnányi, Bartók és maga Kodály is. A sajtó elragadtatással írt róla, hamarosan híre futott. Még két ízben adtuk elő táblás ház előtt. Egy délelőtti előadást munkások részére tartottunk fenn. A rá következő évben még egy Händel mű bemutatóját, az Esztert is teljes siker jegyében vezényeltem. Hubay Petőfi szimfóniájának²⁹ bemutatása után, nyilván az ő ajánlatára, az év végén, 1930-ban meghívást kaptam a tanévtől kezdődően a Zeneakadémiára tanárnak. Első feladatom a szolfézs, az énekgyakorlatok tanítása volt, a másik pedig az intézeti énekkar vezetése.³⁰

1933-ban Felix Weingartner³¹ a bázeli (Svájc) konzervatóriumban kéthónapos nyári mesterkurzust hirdetett. A tandíj 3200 svájci frank volt. Ádám levelezni kezdett Weingartnerrel, aki végül is jelezte, hogy kedvezményesen csak 1600 frankot kell fizetnie. Többek segítségével végül is kijutott Weingartner kurzusára.³²

 6. idézet: A mesteriskola [Link](#)

A mesteriskola kezdése után egy nappal érkeztem Bazelbe. Egész éjjel utaztam. Hol volt akkor még a repülőgép? Olcsó privát szállásomról egyenesen a próbaterembe léptem. A hat héten át minden délelőtt rendelkezésre állott a teljes bázeli zenekar.

²⁹ Hubay Jenő legnagyobb zenei alkotása. Bemutató: 1923.02.26. A Nemzeti Újság 1930. május 25-i szám 23. oldalán számol be arról, hogy Debrecenben a Déri Múzeum megnyitőünnepségére Budapestről utaztatták le a 250 főnyi ének- és zenekart, akiket Ádám Jenő tanított be. A Pesti Hírlap 1930. május 21-i száma (és sok más forrás szerint is) az előadást az Aranybika Szálló nagyterméből közvetítették, és Hubay Jenő dirigálta (Eleddig nem találtam bizonyítékot arra, hogy Ádám valamikor vezényelte.)

³⁰ Kazetta 5.: 42'58" – 46'40"

³¹ Paul Felix von Weingartner (1863–1942) osztrák karmester, neoromantikus zeneszerző, zongorista és író. 1927-től 1934-ig a Bázeli Szimfonikus Zenekar zenei igazgatója. [Link](#) (letöltve: 2024.07.01.)

³² Kazetta 6.: 15'00" – 18'23" alapján

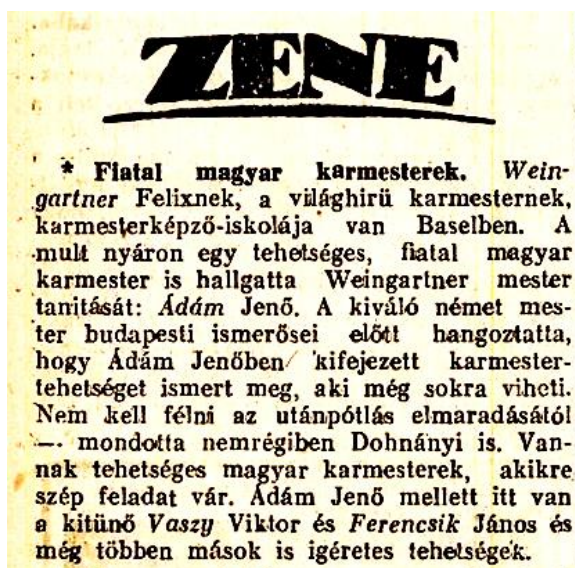
Éppen befejezte az egyik dirigensjelölt, amikor rám kiáltott a mester: Adam! Mondom: Ja! Also, jöjjön a pulthoz! Beethoven Eroica szimfóniájának első tétele. Tessék!

Jól elgondolta, hiszen én ezt Pesten már dirigáltam. Ki is repült az álom a szememből. Rajta, gondoltam. Kívülem még hét karmester volt a teremben. Míg vezényeltem, a mester felé és alá járkált, hirtelen meg-megfordult, hogy szokása szerint beleszóljon, megállítsa, de aztán hagyta, hogy végigdirigáljam az egész tételt. Aztán méltóságteljesen odalépdelt a pulthoz: Also, Ádám! Én némely részt másként csinállok, de úgy is helyes, ahogy maga fogta fel. Társaim, akik egytől egyig más-más országból sereglettek egybe, nem győzték eleget bizonygatni, hogy a mester megjegyzése egészen kivételes dicséretnek számít.³³

Egyetlen gyengén sikerült szereplésem volt Weingartnernél, aki próbára akart tenni, és egy előttem sohasem látott, se nem hallott Bruckner szimfónia Scherzoját, az-az tehát éppen pergően gyors tételét kellett lapról vezényelnem. Hát ez bizony gyengén sikerült, de nem csoda.

Annál jobban szerepeltek a viva hangverseny számaim, ahol az egyiken Mendelssohn hegedűversenyét kellett kísérem, de mindenekfelett sikert arattam Liszt Ferenc Les Preludes-jével, amit a sajtó igen szépen méltatott, sőt, az egyik Bruno Walterhez hasonlított. Mindent egybevetve nem sok újat kaptam a mesteriskolától. A lényeges számomra maradt továbbra is az énekar és zenekar együttese, az oratórium.³⁴

Wingartner nyilatkozata Ádám Jenőről:³⁵

3. ábra

Weingartner nyilatkozata Ádám Jenőről a kurzus után 1934-ben.

Itthon csurrant-cseppent néha valami vezényelnivaló, de nagy koncertre ritkán kapott felkérést. Ennek egyik oka az akkori külföldi sztárokat előnyben részesítő műsorpolitika – mondja Ádám.

³³ Kazetta 6.: 18'24" – 19'59"

³⁴ Kazetta 6.: 20'50" – 21'52"

³⁵ Nemzeti Újság, 1934.05.31., 14. o.

A zeneakadémiai tanár

Az 1930-as tanévtől kezdődően meghívást kapott a Zeneakadémiára tanárnak. Egyik feladata a szolfézs, az énekgyakorlatok tanítása volt, a másik pedig az intézeti énekkar vezetése. Az énekkart kötelezővé tette a 300, többnyire hangszeres hallgató számára is, ami nagy feladat volt. Megjegyzi, hogy a lapról éneklés nagyon gyengén ment nekik. A karénekorák anyaga a kíséret nélküli művek mellett évenként egy vagy két nagyobb vokális mű, – Lichtemberg Emil nyomán járva – oratórium vagy kantáta került betanulásra, amely, ha beérett, nyilvános hangversenyen is megszólalt. 1941-ben előadták Kodály Psalmusát, és 1944 márciusában, a német megszállás előtt két nappal, a Székelyfonót is. Ezek a nagy sikerű előadások életre szóló emlékekké váltak a Zeneakadémia növendékei számára.³⁶

„Akik Ádám Jenő oratóriumelőadásain és azok próbáin részt vettek, zeneileg is fejlődtek – idézi Lukin László Kodályt, majd így folytatja: – Akik pedig ezeket az előadásokat hallották, életre szóló élményt vittek magukkal. Igaz, hogy sok munka feküdt bennünk, de éppen a hangszeres növendékek, akik Ádám keze alatt vérbeli karénekesekké váltak, szívták magukba a zene nagy lélegzetét. A zenekari tagok szinte kívülről tudták szólamaikat, s mire elérkezett az előadás, a biztos alapokon nyugvó épület cifrázatai is teljes pompájukban csilloghattak.”³⁷

🔊 7. idézet: 1942-ben [Link](#)

1942-ben Kodály hatvanadik születése ünneplésére készültünk, a Székely fonó volt a tét. Nagy volt a lelkesedés, de a mindent bele alapján gondom volt rá, hogy az ifjúság megsejtsse, megérezze, hogy ez is egyfajta honvédelem.

Lám, a Székelyfonó előadásnak Kodály Zoltán maga vetett véget. A legnagyobb sajnálatomra és fájdalomra abbahagyta velem a próbákat, szobát foglalt a Galyatetőn, és arra készítetett, hogy most már alaposan fogjak hozzá az énektanítási módszer megírásához, mert az nagyon sürgős. Mit tehettem? Felutaztam, s nekiestem a munkának, be is fejeztem. De ez már 43-ban volt. A tanév a szokottnál korábban záródott, és a rákövetkező később kezdődött. A nyáron Bélatelepen még három Szó-Mí füzetet készítettem, és azok is kiadásra kerültek.

Később a Székelyfonó ragyogó előadása³⁸, tomboló sikere a Zeneakadémia növendékeivel, nagy és maradandó hatást jelentett mindnyájunknak. Két nappal később már az ablakom alatt csörömpöltek a német tankok. Bekövetkezett a német megszállás³⁹

4. ábra
PEST napilap 1944.03.17.

³⁶ Kazetta 6.: 07'41" – 12'16" alapján

³⁷ Lukin László: Ádám Jenő hetvenéves, in *Muzsika* 1967. február, X. évf. 2. szám

³⁸ Az előadás a történelmi összefüggésbe helyezés alapján 1944 március 17-én lehetett.

³⁹ Kazetta 8.: 37'53" – 39'30"

Az énektanári tanszak

Az énektanítás ügyének alakulásáról Ádám a következő összefoglalást adja. Ez a kérdés már évtizedekkel előbb foglalkoztatta a fővárosi tanügyi osztályt. Sztojanovits Jenő, s majd Kacsóh Pongrác, a század elején szorgalmazták, hogy az iskolai énekórákat arra külön képesített, szakosított szaktanítók, illetve tanárok lássák el. Kezdetben hathetes tanfolyamokon képeztek ilyen oktatókat, erről persze csakhamar kiderült, hogy ez bizony kevéske. Kibővítették a tanfolyamot félévesre, a képesítő vizsgát pedig a Zeneakadémia csinálja, a vizsgabizottság elnöke Sztankó Béla volt. Később Harmat Artúr és Karvaly Viktor⁴⁰ szakfelügyelők vették át a vezetést, és szorgalmazni kezdték az énekszaktanítói, és szaktanári tanfolyamok Zeneakadémiára való beépítését és rendes tanszakká való minősítését. Ennek azonban mind a Zeneakadémia, mind a kultuszminisztérium következetesen ellenállt, mondván, ez a tisztán pedagógiai ügy nem tartozik a Zeneakadémiára, amelynek feladata kizárólag zeneművészek képzése. Harmat Artúr mind Hubay, mind Dohnányi igazgatósága idején sürgette az iskolai énekköztudósok képzésének ügyét, de hasztalan, pedig a gyakorlatban az akadémiához tartozott.⁴¹

8. idézet: Az egyik tanév [Link](#)

Az egyik tanév elején éppen beléptem az igazgatósági irodába, amibe Harmath Artúr lépett ki a titkári szobából rákvörösen, öletől az álláig érő kérvénytornyot szorított magához, rákvörösen, feldúltan nekem esett e szóval: „Nesze, csináld te!” – és azzal hozzám nyomta az irathalmazt, s feldúlva, fújtatva elrohant. Én ott álltam, és éreztem, hogy sorsom és végzetem perceit élem. A pedagógia, a nevelés és tanítás köteléke feszült rám, és nem adhatom át teljesen magamat a művészi törekvéseimnek. Pedig ha akkor szabadkozom, mint ahogy megtehettem volna, hiszen már elég sok szép zenei sikerem volt, nevem is jól csengett, akkor bizony másként alakult volna az én egész zenei pályám. Tehát ott az iroda küszöbén tanszakvezető lettem. Az aktacsomagok ölemből az államig értek, a vállamra pedig hosszú évek nehéz gondjainak súlyos terhe: „Nesze, csináld te!”. És én magam sem tudva, miért vállaltam azt a terhet, hiszen gyakorlatilag még a főváros volt a kenyéradó gazdám, mert Hóman Bálint, ez a szürkeségbe veszett kultuszminiszter nem járult hozzá, hogy kinevezzenek. [...]

Elkezdem hát az aktacsomó feldolgozását. Meghirdettem a felvételi vizsgákat, összeszedtem a tanári testületet, Harmat, Karvaly, Bárdos, Zalánfy, és mások, mintegy tíz-tizenketten, szívességből társultak a munkához. Átszerveztük a tananyagot, kijelöltük a fő- és kötelező tantárgyakat. Sakkoztam az órarenddel, egy-egy órát odadugtam, ahol üres volt a terem. Rendeztem a tandíjak ügyét, amit legtöbb esetben elengedtünk, és aminek következtében nemegyszer 18-20 fillér⁴² órabér jutott egy-egy kolléga részére, ami akkor is nevetségesnek számított, de talán nem is sorolom tovább.⁴³

Az előkészítő szolfézst egyedül az egész főiskolán én láttam el, a nagy énekkar – esetenként a zenekar is – a saját tanszakom órái:módszertan, tanítástan, kargyakorlat. Hozzá egy-két dalárda, mellette az énekórák két-három különböző fővárosi iskolában, de nem is sorolom, – mert panaszként hatna, pedig én nem kívánok panaszkodni,

⁴⁰ lásd: Szabadi Magdolna: Az intézményesült ének-zene oktatás létrejötte és annak momentumai 1948-ig, in *Gyermeknevelés Tudományos Folyóirat* 2021/3., 83. és 86.

⁴¹ Kazetta 6.: 35'54" – 39'02" alapján

⁴² 200-250 mai forintnak megfelelő összeg. [Link](#) (letöltve: 2024.07.01.)

⁴³ Kazetta 6.: 39'03" – 42'34"

vállaltam is, bírtam is, hiszen harminc és negyven évem között fele úton jártam. Munkabírásomat korlátlanak éreztem.

Végre 1938-ban, tehát 15 éves fővárosi énektanítóskodás és egyben főiskolai óradíjas tanárkodás után a kultuszminiszteri székhelyen Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter első miniszteri ciklusa 1938-ban véget ért. Utóda hivatalba lépése után végre kinevezte⁴⁴ rendes tanárrá a Zeneakadémián. Ez tette lehetővé, hogy az elemi iskolák óráit elhagyja, és az azoknál is terheesebb Eötvös real sokagú munkájától – tehát énekórák, kis zenekar, énekkar, s a legfőbb teher egy teljes fűvőszemekar – megváljon.

 9. idézet: Egyre többet [Link](#)

Egyre többet foglalkoztatott az iskolai énekképzés. Kodályt úgyszintén. Jó néhány szolfézsvizsgámra is eljött. A magyar népzene a Zeneakadémián ő (Kodály) tette kötelező tárggyá. Egy ideig ketten tanítottuk, és egymás vizsgabiztosai voltunk. Megdöbbenve tapasztaltam, hogy éppen ő, akinek meglátásából vált a nagy nemzeti kincs ismertté, mennyire száraz tudománnyá merevedett növendékei körében. Talán arra gondolt, hogy ami jó, mégpedig a népzene miatt ne volna jó, az úgyis utat talál minden művésznövendékhez. Vagy talán az ő különleges, zárkózott természete, és az ebből fakadó szerénysége révén lett annyira tartózkodóvá, amelyet oly sokan ridegségnek éreztek. Érzelmét annyira magába zárta. Tehát mélységesen emberi érzelmei ott élnek a műveiben. Igaz. Ettől az életműtől a romantika minden árnyalata hiányzik. Az egész életmű magas hegyek vonulata, van ott szikla, égbe nyúló óriásfa, erdő és zöldellő, de hiányzik a kies liget, a patak, a csörgedező, a fenséges mellől hiányzik a könnyed báj és az apró életöröm. Lantján ritkán zendül a szerelem húrja. Pedig ha élt valaha hűséges szerető és odaadó férj, ő volt az. A férjhiúság mintaképe. Láttam, milyen odaadással ápolta feleségét, és láttam őt csendesesen zokogni az asszony halálának másnapján. Nos, messze eltértem az erre készített gondolatsortól, az ő népzenei óráitól. Folyton tudományos elemzés formáról, szerkezetről és minden más jellegzetességről, csak egyről nem. Arról, ami a dallamot életre gyújtotta, a szövegről, annak érzelmi indítékairól, azok költőiségéről. Ezért van zsugorodóban azoknak tábora, akik ezt ma még megértik, megérik és szeretik. És egyre kevesebb azok száma, akik azokat tanítják, akiknek tanítani és ezt továbbadniuk lenne a feladatuk. A növendékei nem is lettek népdalkedvelők, bár a legelső forrásból merítettek.⁴⁵

Egyházi kötődés

Ádám Jenőt reformátusnak keresztelték, és a budai (Szilágyi Dezső téri) és nyaranta a szigetszentmiklósi gyülekezetbe járva szívta magába a hitet. Ott ismerkedett meg az 1806-os énekeskönyv anyagával, és azzal az „archaikus” elnyújtott magyar éneklési gyakorlattal, ahogyan több száz éve torzulva énekeltek.

⁴⁴ A Darányi-kormányban (1936.10.12. – 1938.05.14.) Hóman Bálint a vallás- és közoktatásügyi miniszter. Ádám Szinyei Merse Jenőt említi kinevezőjeként, aki viszont Hóman későbbi minisztersége után csak 1942.07.03-tól lett oktatási miniszter. 1938-tól az Imrédy-kormányban (1938.05.14. – 1939.02.16.) Teleki Pál gróf volt a vallás- és közoktatásügyi miniszter (miniszterelnökké történt kinevezéséig), azonban a második Teleki-kormányban (1939.02.16. – 1941.04.03., haláláig) ismét Hóman Bálint a vallás- és közoktatásügyi miniszter. Tehát Ádám kinevezésének pontos időpontja további kutatást igényel. Az 1938-as kinevezését a 7. kazetta 29'38"-nél szintén említi.

Lásd: Bölöny József: Magyarország kormányai 1848–1975, Akadémiai Kiadó, Bp. 1978. 68-69.

⁴⁵ Kazetta 7.: 31'19" – 34'11"

Mint fentebb említésre került már, a Dominica zenekari darabjában szereplő 90. zsoltár kapcsán Kodály hívta fel a figyelmét, hogy: „van ám annak ritmusa is”.⁴⁶ Megismerte.

 10. idézet: *A török világ* [Link](#)

„A török világ lángeszű nyelvművésze, a német földön emigránskodó Szenczi Molnár Albert, az első magyar zenei műfordító, szíven fogva vezetett. Biztató szavára többször is nekibuzdultam, hogy a hazai földön vontatottá lett zsoltárdallamokat eredeti ritmikus alakjukban tegyük közzé és ismertté. Nem kis feladat. Valahányszor nekifogtam, mindig elriasztott a feladat nagysága, riasztó nehézségei.”⁴⁷

E látásmód a háború után megjelenő 1948-as új református énekeskönyv létrejöttében játszik majd szerepet.

Christian Endeavour Society – Konferencia 1935-ben

Egy angliai keresztyén protestáns evangéliumi szervezet a Christian Endeavour (C.E. Szövetség, „Keresztyén Törekvés Társasága”), magyarországi megfelelője a Bethánia CE⁴⁸ – azaz Célegyenest Előre – szövetség. Ennek egyik vezetője, Czakó Jenő ceglédi református lelkész, Ádámot kérte fel a konferencia zenei részének szervezésére és vezetésére.⁴⁹

 11. idézet: *Megtudtam* [Link](#)

Megtudtam, hogy mi a dolgom, megírtam, meghangszereltem a kongresszusi himnuszt, összeszedtem egy elég jó zenekart is. De énekkart augusztusban, ilyet ugyan ki agyalhatott ki? Honnan kerítsek elő? Lehetetlennek látszott. Ám híre járt, hogy Kispesten van egy jó baptista énekkar. Ez az énekkar pedig vállalta, mert neki semmi se volt lehetetlen. A közel 100 tagú vegyeskarból a próbákon egyetlen egy sem hiányzott, és Händel Messiásának kórusait, köztük a híres Halleluját, felségesen énekelték. Peskó Zoltán Händel orgonakonzertjét játszotta.⁵⁰ A rekkenő meleg nyári napokban simán mentek a próbák, csak egy ízben zúgolódtam valami miatt, mondván magamban nagy bosszúsán morogva, legalább magával vihetne az egyik angol. Meghallotta ezt a kedves jelenlévő egyik rendező, Czakó Jenő⁵¹ barátom, s a szünetben bemutatott McKellennek, a Christian Endeavour angol elnökének, az meg nyomban meghívott, hogy repüljek vele az angliai Scarborough-ba. No, elmondhattam, munkámért milyen csodaszép ajándékot kaptam.⁵²

⁴⁶ Kazetta 9.: 25'00" – 25'19"

⁴⁷ Kazetta 9.: 25'20" – 25'55"

⁴⁸ A Bethánia egyesület Magyarországon 1903-ban alakult meg. Céljuk evangéliumi egyházak megújítására törekvés. A színtelen és névleges keresztyénségtől való megkülönböztetésül élő keresztyén szövetségnek nevezték magukat. Halleluja c. énekeskönyvük 1908-ban jelent meg. [Link](#) (letöltve: 2024.07.01.)

⁴⁹ Kazetta 6.: 25'35" – 26'30" alapján

⁵⁰ *Dunántúli Protestáns Lap*, 1935.03.31., 46. évf. 13. szám szerint: 1935.08.04. 19:30 órakor A CE Világkonferencia programjaként Zeneünnepély a Zeneművészeti főiskolán [Link](#) (letöltve: 2024.07.01.)

⁵¹ Czakó Jenő 1901–1958 református lelkész, teológián egyetemi magántanár. A Bethánia (CE) szövetség vezetőségének a tagja, in Magyar életrajzi lexikon 1000–1990, Budapest, 1994/

⁵² Kazetta 6.: 27'03" – 28'35"

Kórusok – Dalárdák

Budai Dalárda 1931-től

Egyike legkiválóbb dalárdának – írja az Új idők lexikon 1937-ben –, négy ízben nyert országos versenyt, 1925-ben Amsterdamban a nemzetközi dalárdaverseny győztese, Londonban (1930) és Rómában (1936) is szerepelt. Karnagyai közül említendők Bellovics Imre, Müller Károly, Zöld Károly, Szeghő Sándor (1919–31), Ádám Jenő 1931-től volt a vezetője⁵³. Elit férfikar volt, ahol csak az számított, hogy valakinek átlagon felüli hangja legyen. Minden más – tehát foglalkozás, vallás, politikai álláspont – nem számított. A kórus tagja és elnöke Ripka Ferenc főpolgármester is. Ádám idejére esett az 1000. jubiláris hangverseny, ami a magyar dalosügynek kiemelkedő ünnepe volt,⁵⁴ amin Horthy kormányzó is jelen volt.⁵⁵

Egyéb kórusok

1934-től 1945-ig terjedő időszakban a már említett sokféle ágazó elfoglaltsága mellett még több kórusal is dolgozott. Elsőnek az Újpest-rákospalotai, akkor istvántelki MÁV főműhely férfikarát, a Rákospalotai MÁV Testvériség Dalkört⁵⁶ kell megemlíteni, amire kiemelten pozitívan emlékszik vissza Ádám, mint derék emberek közösségére. Több jó hangú kórustagot – pl. Fodor Jánost, Gogolyák Antalt – is átirányított a munkapad mellől énekesi pályára. Muszorgszkij Hovanscsinájának műsorra tűzéséhez (Magyarországi bemutató: 1936.12.29.) felkérték az egyész együttest, aminek következtében még nyolc kórustag került be az opera kórusába. A MÁV Testvériség 1936-tól 1938-ig 15 előadásban vett részt.⁵⁷ Az együttes munkájának a háborús állapotok miatti túlórázás vetett véget.⁵⁸

1934 szeptemberében a budapesti Palesztrina-kórus Ádám Jenőt választotta meg karnagyául,⁵⁹ azonban ez nem volt hosszú távú együttműködés.

1936-ban a Helyi Érdekű Vasutasok Vegyeskarát mintegy 60 taggal, arányos szólamokkal, a közepesnél valamivel jobb hanganyaggal vette át 1936-ban. Az együttes a nemzetközi kapcsolatok révén nagy utazásokat tett.⁶⁰

Két évvel később, 1938-ban nevezték ki zeneakadémiai tanárrá. Felszabadult az alsófokú oktatásból, és 1939-ben bevállalt még két kórust. A Fővárosi Elektromos Művek dalkörét, valamint a Fővárosi Gázművek férfikarát. E közösségek élete azonban már nem tartott sokáig, a háború és a zsidóüldözés véget vetett az énekkarok és zenekarok többségének.⁶¹

⁵³ Új idők lexikona 5–6. kötet, - *Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt.* – Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1937, 79.

⁵⁴ Zenei gyűjtemények és egyesületek, in *A magyar muzsika könyve*, szerkesztette Molnár Imre dr., Budapest, Merkantil, 1936, 299.

⁵⁵ Kazetta 7.: 12'34" – 21'35" alapján

⁵⁶ Rákospalotai MÁV Testvériség Dal-, Zene- és Önképző Egyesület, Magyar Zenei Almanach (szerk.: Papp Viktor), Fráter György Sajtószövetkezet, 1944, 309.

⁵⁷ OPERA DIGITÁR Operaház múltja [Link](#) (letöltve: 2024.07.01.)

⁵⁸ Kazetta 7.: 06'50" – 12'35" alapján

⁵⁹ ÚJSÁG, Budapest, 1934. 09. 15. [Link](#) (letöltve: 2024.07.01.) [Link](#)(letöltve: 2024.07.01.)

⁶⁰ Kazetta 7.: 21'35" – 27'52" alapján

⁶¹ Kazetta 7.: 28'40" – 29'32" alapján

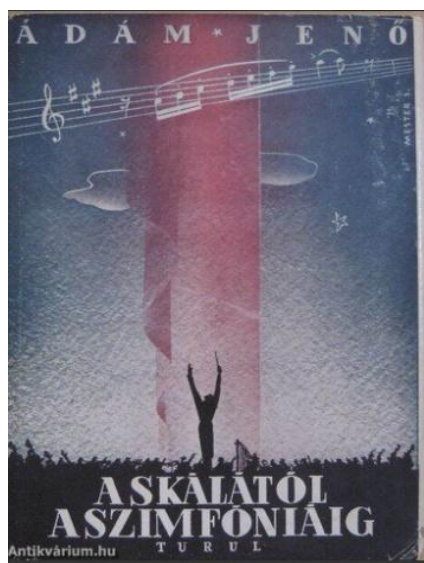
A rádióban

Az 1941-es év első felében tíz előadásból álló sorozat hangzott el a Rádióban *A skálától a szimfóniáig* címmel. Az ismeretterjesztő műsorra a Rádióélet is felhívta az érdeklődők figyelmét: „A rádió hallgatói közül bizonyára sokan emlékeznek Ádám Jenő *Egy dallam vándorlása a zenekarban*⁶², vagy *A világháború katonadalai* című népszerű előadásaira. Az ő közvetlen, szórakoztatva tanító előadói készsége biztosítja, hogy *A skálától a szimfóniáig* című újabb előadásorozata is tetszésre fog találni a hallgatók széles körében.”⁶³

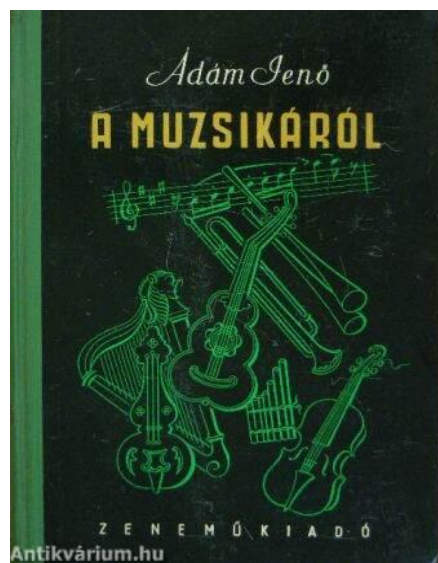
Íme, egy vélemény az előadásorozat elhangzása után:

„Egy gyári rajzoló például őszinte köszönetet mond Ádám Jenőnek azért az »őszinte leereszkedésért, amivel megértette és segíti igazi zeneélvezetből kimaradt embertársait«. Egy másik levél így szól: »bámulatos, hogy nálunk mennyire elhanyagolták ezt a kérdést a középfokú oktatásban«. Azt hihetnénk, hogy valami tanügyi ember vagy pedagógus írja a sorokat, de nem, az egyik alföldi város kórházi főorvosa találta fején a szöveget! Megszólal egy tanügyi ember is: »Miért nem tanítottak minket így a tanítóképzőben? Ha így tanítottak volna, ma másként volnánk a zenével!« – írja egy tanügyi tanácsos.”⁶⁴

Ádám Jenő a rádióban elhangzó zenei ismeretterjesztésnek az úttörője volt. Sikeres előadásait később írásba foglalta, majd képekkel, rajzokkal, kottapéldákkal kibővítve 1943-ban *A skálától a szimfóniáig*⁶⁵ címmel könyv formájában jelentette meg.

1943

1954

5. ábra

⁶² A Népművelési Bizottság 1939–1940-es beszámolójában kiemelten szerepel, mint a *Hangszerek seregszemléje* hat estéből álló szabadegyetemi koncertsorozat, aminek legkiemelkedőbb alkotása volt Ádám kompozíciója, az *Egy dallam vándorlása a zenekarban*, ami a hangszerelésről szól. A következő évadban tíz alkalomra bővítve megismételték a sorozatot. 1943-ban szintén műsoron van, amit a Rádió is közvetít. Több mint 20 év múlva veszik elő újból, 1964-ben és 65-ben is adásba kerül. Minden valószínűség szerint az MR archívumában megtalálható ma is.

⁶³ Rádióélet, in RÁDIÓFÓNIA, 75 esztendő a magyar zene hullámhosszán, (1925–2000). A rádiósorozat rövidített, írásos változata 4. kötet, szerk. Bieliczkyné Buzás Éva, BBÉ magánkiadás, Budapest, 2011, 160.pp.

⁶⁴ A. Balogh Pál: „Skálától a szimfóniáig” Ádám Jenő rádióelőadásai, in *A Zene*, Budapest, 1941 márc. 15.

⁶⁵ Ádám Jenő: *A skálától a szimfóniáig*, 1934, Bp., Turul könyv- és lapterjesztő. Később, 1954-ben, *A muzsikáról* címmel jelent meg a Zeneműkiadónál.

Magyar ének – magyar lélek. Ádám Jenő népdalfőlőrái⁶⁶

1942. januárjától kezdve, 1944. júniusáig a „Magyar ének – magyar lélek” című rádiósorozatában Ádám Jenő, a nagy „néptanító” is megszólaltatta a népzenei kincseket. Egy nyolctagú énekes gárda szerepelt, mintegy ők képviselték a hallgatóságot. A zenekar egy vonósnégyes, egy cimbalom, egy fuvola és egy klarinét. A népdalfőlőrákban népszerűen, mindenki számára élvezetes módon ismertette a népdal eredetét, megidézve az embereket is, akiknek az érzéseit megőrizték ezek a dalok. Szép bariton hangján elénekelt a népdalt, amelyet folytatott az énekkar a kamarazenekar kíséretével. Idézek néhány mondatot a kortársak, azaz Horusitzky Zoltán és Raics István írásaiból:

„Ádám Jenő egész életét átfűtötte a magyar népdalokért való rajongása. Azt szeretete volna, ha mindenki ráébred népdalaink egyedülálló szépségére. Rádióelőadásain egy-egy népdal elemzése: hogy az miért szép, s az, ahogyan ő maga énekelt, olyan művészi teljesítmény volt, ami átforrósította a lelkeket.”

„Ádám Jenő népdalfőlőrái, népdalért kiálló ígéhirdetése képviselték azokban a szikkadt években a kies forrást, az üdítő, felemelő élményt, a népi szépségek közösségi, kultikus tisztelését.”⁶⁷

„Utólag bevallom – írja egyik visszaemlékezésében Ádám –, én bizony szándékosan szegültem szembe a közfelfogással, amely 1939-40 táján alig sejtette a körülöttünk settenkedő veszedelmet! Úgy gondoltam, a daltanítás védőoltás, szellemi honvédelem.” 1944 tavaszán észrevették szándékát, és a sorozatot letiltották, azonban 1945 nyarán újra összeverődött a kis együttes. Lajtha László állította műsorba.⁶⁸

A politika hatása

A karrierje szempontból fontos tényező a társadalmi beágyazottsága. Édesapja elszegényedett paraszti származású csendőr, édesanyja cseléd, így Ádám neveltetésére a szegénység rányomta a bélyegét, amiért később „reakciós paraszt- vagy proli-ivadéknak” nevezik⁶⁹. Huszonöt évesen, amikor kőbányán tanított, és szóvá tett bizonyos rendelkezéseket: „Kezdték híre kelni annak, hogy rebellis bolsevik húron pendülök, nem is csoda, hiszen onnan jöttem.”⁷⁰ – mondta Ádám.

 12. idézet: Midőn [Link](#)

Midőn a Budai dalárda ezredik hangversenyét dirigáltam, Horthy kormányzó is ott ült a páholyban. Mikor a hangverseny végén kifelé ment, az ő utána futó udvarló elnökünk, Ripka Ferenc főpolgármester tüsténkedett körülötte, s tisztelettől reszketve kérdezték: Hogy tetszett, főméltóságú uram? Mire ő feleli: „Nagyon jó volt, csak az a kár, hogy a karmester bolsevik”. Így mondta el szó szerint elnökünk, Ripka Ferenc, nekem is, és bizonyára másoknak is, és bizonyára efféle szimatot kapott Hóman is valakitől⁷¹.

⁶⁶ RÁDIÓFÓNIA, 75 esztendő a magyar zene hullámhosszán (1925–2000). A rádiósorozat rövidített, írásos változata, szerk. Bieliczkyné Búzás Éva, I. kötet: 1925–1944, BBÉ magánkiadása, Budapest, 2011, 238–241.

⁶⁷ Raics István: A 80 esztendő Ádám Jenőről, in Muzsika, 1977/jan., 37.o.

⁶⁸ Tertinszky Edit: Műsormozaik – A Magyar Rádió 1945-ben, in Havi Magyar Fórum, 2005. május, 20.o.

⁶⁹ Kazetta 1.: 12’40”

⁷⁰ Kazetta 5.: 23’35” – 24’13” alapján

⁷¹ Kazetta 6.: 40’50” – 41’50”

Ádám rögtön a visszaemlékezései legelején tisztázta, hogy édesanyja törvénytelen gyermek volt, ám ha valaki nem tudta igazolni származását, tragikus követelményekkel járhatott. Ezzel találkozott szembe az UFA filmgyárban végzett munkája (1935) kifizetésekor, amikor is igazolnia kellett mind a maga, mind a felesége származását illetően, hogy nagyszülőikig bezárólag a családban nincsen zsidó, és nem is volt. Magyarországon már évek óta erősödött az antiszemitizmus. Hogy mi alapján, azt nem lehet tudni – valószínűleg az arcfelépítése miatt – sokan azt hitték róla, hogy zsidó származású. Így fordulhatott elő, hogy Bosnyák Zoltán *Magyarország elzsidósodása*⁷² című könyvébe, amit 1935-ben adtak ki, Ádám Jenő név szerint is belekerült.

„A zsidók beözönlését a magyar zenei életbe természetesen megelőzte zeneoktatási intézeteink – elsősorban Zeneakadémiánk – elzsidósodása. Itt még ma is meglehetősen furcsa állapotok uralkodnak. A tanári karban a következő zsidókat találjuk: Hegyi Emánuel, Keéri-Szántó Imre, Kerpely Jenő, Molnár Antal, Schiller Adolf, Siklós Albert, Székely Arnold, Unger Ernő, Weiner Leó, Zsolt Nándor, Kósa György, Ádám Jenő, Bárdos Lajos, Harmath Arthur. A hallgatókból 1930–31-ben 33% férfi és 41% nő volt zsidó. A magyar zenei élet megtisztulásának, úgy látszik, a Zeneakadémián kell elkezdődnie.”

Így érthető meg, hogy miért nem akarta Hóman Bálint kinevezni Ádámot tanárrá. Két feltételezett „bűne” is volt: bolsevik és zsidó. 1939-től ’42-ig megint Hóman a kultuszminiszter, és próbál érvényt szerezni a zsidótörvényeknek.

13. idézet: A Zeneakadémia [Link](#)

A Zeneakadémia életét is erősen felkavarta a zsidó származású kollégák eltávolítása⁷³. Ki erre, ki arra hajlott a testületben is, mikor két tanár, Waldbauer és Kerpely, a neves vonósnégyes két kiváló tagja, távozni kényszerültek, Dohnányi leköszönt a főigazgatóságról. Egy nap otthon éppen ebédnél ültünk együtt, rám telefonált, s közölte, hogy leköszön, és utódjául a (Hóman) miniszternél engem javasolt. Többek között azzal indokolta, hogy semmiféle klikkhez nem húztam soha. Nosza, felbolydult ellenem a tanársereg. De hiszen éppen az a baj, hogy nem lehetett sehová beskatulyázni. Példátlan intrika pusmogott az intézet minden szögletében. Ellenem voltak. Én, megvallom, csendesesen nevettem rajtuk. Nem érdemlik meg, hogy néven nevezzem őket. Egy ízben hét kollégám állt a lakóházam kapujában, kik közül hárman becsengettek hozzám, és megfenyegettek, ha elfogadom az igazgatóságot, hajsztát indítanak ellenem. A fő hangadó a magyar nemzet zenekritikusa volt, arrogáns nagyszájú, állhatatlan fajta. Én nem ígértem semmit, hadd főjenek saját fazekuk forró

⁷² Bosnyák Zoltán: *Magyarország elzsidósodása*, Budapest, Held János könyvnyomdája, 1935, 147.

⁷³ Az 1938: XV. törvénycikk „A társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” címet viselte, de első zsidótörvény néven vált hírhedté. A május 29-én hatályba lépett törvény kimondta: a szellemi szabadfoglalkozású pályák állásainak legfeljebb 20 százalékát foglalhatják el zsidók. Az 1939: IV tc. „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” (második zsidótörvény) május 5-én jelent meg. A törvény jelentősen szűkítette a zsidók életlehetőségeit. A szellemi pályákon 6 százalékban maximálta arányukat, kitiltotta őket az állami közigazgatási és igazságügyi apparátusból, középiskolai tanári karokból. Zsidó nem tölthetett be színházaknál és lapoknál olyan állást, amely befolyással volt az adott intézmény vagy orgánium szellemi irányvonalára. Az 1941: XV tc. augusztus 8-án lépett hatályba. Az indokolásában náci terminológiát használó, nürnbergi típusú faji törvény – megszorításokkal – mindenkit zsidónak minősített, akinek két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született. 1944. évi 1240. M. E. számú, a zsidók megkülönböztető jelzéséről szóló kormányrendelet írta elő április 5-i hatállyal a sárga csillag viselését. Lásd: A Holokauszt Magyarországon, Digitális tananyag tanároknak és diákoknak. [Link](#)(letöltve: 2024.07.01.)

levében. Feleségemmel az ablakból néztem, mint vonul el a nem kis küldöttség. Még azon is nevettem, mikor tudomásomra jutott, hogy a kiváló, operaház tenoristája, aki annyiszor szerepelt oratórium-előadásaim szólistájaként, felháborodva lökte oda a legfőbb ütőkártyát. Lehetetlen, Ádám? De hiszen az református. (...)

Tudomásomra jutott, ami úgyszólván a levegőben lógott, hogy a kormányzó és Hubayné Zathureczky mellett kardoskodnak. Mármost meglehet, hogy ő, de talán más, bedobta az eltorzított igazságot, „Ádámnak a családfája körül baj van”. Ezek után történt, s azt már Dohnányi mesélte, mondta el nekem, hogy a képviselőházon elcsípte Hómant, s megkérdezte, mi kifogása van ellenem? A kegyelmes úr azt felelte, hogy a családjában zsidó van. Én – folytatta Dohnányi – megmondtam neki, hogy ez nem igaz. Mindegy, vágta rá a rangos úr. Gyanús dolog, elég, ha beszélnek róla. Azon is csak mosolyogtam, hogy felhívatott az államtitkár a minisztériumba, aki előtt ki kellett teregetnem összes származási okmányaimat.⁷⁴

Budapest ostroma alatt Ádáméknak a sajátjukból át kellett menni egy másik ház, az Anna udvar óvóhelyére, ott húzták meg magukat. Így úszta meg, hogy a nyilasok elvigyék.

 14. idézet: Mivel már [Link](#)

Mivel már hónapokkal előbb emlegettem, hogy ostrom alá kerülünk – persze alig hitték –, de utána első dolgunk legyen egymással felvenni a kapcsolatot. Kollégáim faggattak, hogy milyen lesz ezután. Azt válaszoltam, hogy vegyetek elő egy orosz könyvet, abban találtok ismert betűk mellett olyat is, amit sose láttatok, hát olyan világ lesz. Valaki az Operában feljelentett, hogy rémhírterjesztő vagyok. Ez pedig igen súlyos vád volt. Aztán meg a nyilasok lapjában az állott, hogy mit keres Ádám az Akadémián, hiszen az zsidó. Bosnyák Zoltán könyvében is a zsidó tanárok közé soroltak. Jó, hogy távol voltam többnyire, mert amint a házmesterünk jelezte, többször is kerestek. Így hát távol sem érezhettem magam teljes biztonságban.⁷⁵

Jól látható tehát, hogy Ádám kimagasló tehetsége számtalan területen megmutatkozott, de karrierjében jelentős hátrányt jelentett a „proli” származása, és a vele szembeni antiszemita vélekedések megnyilvánulásai. A társadalmi bélyegek ebben az időszakban és a későbbiekben is, igen hátrányosan érintették szakmai előmenetelét.

⁷⁴ Kazetta 8.: 33’30” – 36’57”

⁷⁵ Kazetta 8.: 49’56” – 51’57”

Irodalomjegyzék:

Kazetta hanganyag

Ádám Jenő: *Életrajzi kazetták 5-8*, Budapest, 1979. Fellelhető: Szigetszentmiklós, Városi Helytörténeti Gyűjtemény.

Könyv

Bieliczkyné Buzás Éva (szerk.): *Rádiófónia, 75 esztendő a magyar zene hullámhosszán*, (1925–2000). A rádiósorozat rövidített, írásos változata 4. kötet, szerk., BBÉ magánkiadás, Budapest, 2011

Bosnyák Zoltán: *Magyarország elzsidósodása*, Budapest, Held János könyvnyomdája, 1935,

Böölöny József: *Magyarország kormányai 1848–1975*, Akadémiai Kiadó, Bp. 1978.

Molnár Imre dr (szerk.): *A magyar muzsika könyve*, Budapest, Merkantil, 1936.

Raics István: Magyar zeneművek jegyzéke: 1920–1941: (második közlemény) in *Magyar zenei almanach* Budapest, 1944)

Folyóirat

A. Balogh Pál: „Skálától a szimfóniáig” Ádám Jenő rádióelőadásai, in *A Zene*, Budapest, 1941 márc. 15. *Dunántúli Protestáns Lap*, 1935.03.31., 46. évf. 13. szám

Lukin László: Ádám Jenő hetvenéves, in *Muzsika* 1967. február, X. évf. 2. szám

Raics István: A 80 esztendő Ádám Jenőről, in *Muzsika*, 1977/jan.

Schelken Pálma: Beszélgetés Ádám Jenővel 75. születésnapján, *Parlando* 1972 jan.

S-oly: Új fiatal zeneszerző (Ádám Jenő), *A Zene*, IX. évfolyam 10. szám, 1928.03.01

Szabadi Magdolna: Az intézményesült ének-zene oktatás létrejötte és annak momentumai 1948-ig, in *Gyermeknevelés Tudományos Folyóirat* 2021/3.

Tertinszky Edit: Műsormozaik – A Magyar Rádió 1945-ben, in *Havi Magyar Fórum*, 2005. május

Napilap

Ádám Jenő a Palestrina-kórus karnagya, *ÚJSÁG*, Budapest, 1934.09.15.

Hubay Jenő legnagyobb zenei alkotása, *Nemzeti Újság* 1930. május 25. és május 31.

Fiatall magyar karmesterek, *Nemzeti Újság* 1934.05.31.

Kodály Székely fonója hangversenyszerű előadásban, *PEST* napilap 1944.03.17.

Lexikon

Magyar életrajzi lexikon 1000 – 1990 (szerk.: Kenyeres Ágnes) Budapest, Akadémiai Kiadó 1994.

Magyar zenei almanach (szerk.: Papp Viktor), Fráter György Sajtószövetkezet, 1944.

Új idők lexikona 5–6. kötet – Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt. – Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1937.

Elektronikus források

A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára: Bethánia egyesület <https://zsinatileveltar.hu/tartalom/28-fond-bethania-egylet-iratai-c-e-christian-endeavor-1903-1949>

Opera Digitár – Operaház múltja <http://digitar.opera.hu/www/c16operadigitar.01.01.php?as=9502&bm=1&mt=1>

A Holokauszt Magyarországon, Digitális tananyag tanároknak és diákoknak.

http://www.holokausztmagyarorszagon.hu/index.php?section=1&chapter=3_1_2&type=content

Wikipedia A szabad enciklopédia https://hu.wikipedia.org/wiki/Felix_Weingartner

https://hu.wikipedia.org/wiki/R%C3%A9kai_Andr%C3%A1s

Magyar pénzürtékindex – árák és devizák alapján 1754-től <https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-devizak-alapjan-1754-to/>

Szigetszentmiklós Helytörténeti Múzeum <https://miklosimuzeum.hu/dokumentumtar/>

A Nemzeti Filharmonikusok kottatára

<https://www.filharmonikusok.hu/kottatar/katalogus/?title=%C3%81d%C3%A1m%20Jen%C5%91&filter=mind&title=%C3%81d%C3%A1m%20Jen%C5%91>

Népzenei Gyűjtemény MTA–BTK Zenetudományi Intézet

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=evJxdWVyeSI6ICJHVVVKVE9fSUQ9KDgyOSkifQ>